

УДК 613.954:373.2

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ФАКТОРАМИ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Гозак С.В., Єлізарова О.Т., Киселевська В.П., Станкевич Т.В., Макарова О.В.*
ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва НАМН України», м. Київ
* – Дніпропетровська обласна санітарно-епідеміологічна станція

Дошкільний навчальний заклад (ДНЗ) є першим ступенем освіти у житті дитини і серед більшості функцій, які виконують ці заклади, основною є забезпечення гармонійного психофізіологічного розвитку вихованців. На заняттях, передбачених програмою навчання і виховання ДНЗ, дитина отримує спеціальні знання, уміння та навички, необхідні для всебічного розвитку, вчиться існувати в колективі та набуває навички фізичної культури. На якість та ступінь вираженості адаптивних процесів дитини до умов виховання та навчання в ДНЗ, в першу чергу, впливає її спадковість, психофізичний стан, особистісні особливості та сімейні відносини [1]. Але основним, формуючим адаптивність, фактором є комплекс чинників зовнішнього впливу, які з'являються в житті дитини з приходом в ДНЗ [2]. Зміна звичного режиму дня, рухового режиму, харчування та спілкування є стресовими факторами, які при несприятливому сполученні можуть стати «патогенними» [3]. Тому прояви психологічної та фізіологічної адаптації дітей старшого дошкільного віку є однією з найголовніших ознак відповідності умов навчання та виховання у дошкільному навчальному закладі індивідуальним потребам та можливостям дитини.

Метою нашого дослідження було вивчення особливостей психологічної адаптації дітей старшого дошкільного віку та виявлення провідних факторів ДНЗ, які впливають на формування цього показника.

Матеріали та методи. Дослідження умов та організації навчання дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ проводили за спеціально розробленою картою-схемою, що складається з чотирьох блоків: «Загальна характеристика» (ЗХ), «Умови для навчання» (УН), «Організація навчального процесу» (ОН) та «Умови та організація фізичного ви-

ховання» (УФВ), який включає в себе підблоки «УФВ на території ДНЗ» (УФВ_Т), «УФВ у будівлі ДНЗ» (УФВ_Б), «Організація фізичного виховання» (ОФВ) та «Медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням» (МПК). Оцінка кожного з блоків визначалась як середньоарифметичне значень усіх основних критеріїв [4].

До критеріїв, які визначали блок ЗХ відносили радіус обслуговування, розташування, режим роботи, площу земельної ділянки, тип проектування, кількість поверхів закладу, місткість закладу, кількість дітей та груп старшого дошкільного віку і кадровий склад. До критеріїв УН – поверх навчання, склад та наявність приміщень групового осередку, площу приміщень, природне освітлення, рівень освітлення, світловий коефіцієнт, температура повітря, місткість CO₂, відповідність навчальних меблів зросту дітей, наявність комп'ютерного класу. До критеріїв ОН – кількість занять на тиждень, максимальна кількість занять на день, тривалість одного заняття, тривалість перерв, кількість занять на тиждень із використанням комп'ютерів та їх тривалість, кількість занять творчими та практично-прикладними видами занять на тиждень, наявність та розклад канікул. До критеріїв УФВ – відповідність розмірів, розташування та обладнання щодо занять фізичною культурою земельної ділянки та будівлі закладу, організація фізичного виховання у закладі та наявність відповідного медико-педагогічного контролю.

Відповідність критерію гігієнічним нормам на 100,0-90,0% оцінювали як «оптимально» і присвоювали 4 бали, 89,9-70,0% – «задовільно», відповідно 3 бали, 69,9-50,0% – «незадовільно» – 2 бали, менше 49,9% – «погано» – 1 бал.

Були оцінені умови та організація навчання дітей старшого дошкільного віку у

льованих розладів психологічної адаптації ($p < 0,01$) та зустрічаються у 15,7% вихованців міських ДНЗ та 24,6% – сільських ДНЗ (табл. 1,2). Статистично достовірні відмінності між показниками (ЕМН) дівчаток та хлопчиків не виявлені ($p > 0,1$). Разом з тим, у дівчаток, що виховуються в сільських ДНЗ прояви ЕМН є значимо вищими, ніж у міських ($\chi^2 = 7,1$, $p < 0,01$).

пчиків не виявлені ($p > 0,1$). Разом з тим, у дівчаток, що виховуються в сільських ДНЗ прояви ЕМН є значимо вищими, ніж у міських ($\chi^2 = 7,1$, $p < 0,01$).

Таблиця 2. Структура частоти ізольованих розладів психологічної адаптації у дітей старшого дошкільного віку, %.

Показники	Місто	Село	Місто		Село	
	обидві статі		хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
ДА _Н	26,5	25,7	23,7	30,8	30,1	20,7
ДА _П	11,8	4,4	18,4	3,7	3,4	5,1
ДА _К	7,3	6,2	2,6	5,5	13,2	6,9
ЕМН	54,4	63,7	55,3	60,0	53,3	67,3

Друге місце по частоті серед усіх ізольованих проявів психологічної дезадаптації займає ДА_Н. Серед вихованців міських ДНЗ такі розлади зустрічаються з частотою 7,7%, серед сільських – 9,9%. У структурі ПА частка дітей з ДА_Н в сільських ДНЗ складає 25,7%, в міських – 26,5% (табл. 2). Частка дітей з ізольованими проявами ДА_Н серед хлопчиків, які виховуються в сільських ДНЗ є більшою у порівнянні з дівчатками ($\chi^2 = 4,8$, $p < 0,05$). В міських ДНЗ частота таких розладів більша у дівчаток ($\chi^2 = 10,7$, $p < 0,01$).

17,4% – сільських ДНЗ. Прояви ДА_Н зустрічаються у 51,0% хлопчиків та 53,3% дівчаток з ЕМН, що виховуються в міських ДНЗ та 40,0% хлопчиків і 37,5% дівчаток сільських ДНЗ і є значимими тільки для міських жителів ($p < 0,01$).

У структурі ПА частка ізольованих проявів ДА_П складає 11,8% дітей старшого дошкільного віку міських ДНЗ та 4,4% – сільських (табл. 2), а серед вихованців сільських та міських ДНЗ зустрічається з частотою 1,7% та 3,4% відповідно (табл. 1). Встановлено, що частота таких порушень серед хлопчиків, які виховуються в міських ДНЗ суттєво відрізняється від інших груп дослідження і складає 18,4% ($p < 0,001$).

Серед хлопчиків, що виховуються в сільських ДНЗ поширена комбінація проявів дезадаптації у навчальній сфері з дезадаптацією поведінкових проявів ($R = 4,1$, $p < 0,001$). У цій категорії частота таких розладів складає 2,8% (табл. 1). Якщо в міських ДНЗ серед дітей старшого дошкільного віку з дезадаптацією поведінкових проявів 43,5% хлопчиків мають прояви дезадаптації у навчальній сфері, то серед сільських ДНЗ цей відсоток становить – 72,7 і є статистично значущим ($p < 0,001$). Серед дівчаток такі розлади не виявлені.

Частка дітей з ізольованими проявами ДА_К у структурі ПА становить в сільській місцевості – 6,2%, у міській – 7,3% (табл. 2). В цілому серед вихованців міських ДНЗ такі прояви дезадаптації має 2,1% дітей, серед сільських – 2,4%. Вивчення проявів ДА_К показало, що у дівчаток, частота таких проявів є значно вищою, ніж у хлопчиків ($p < 0,01$).

Як для міста, так і села, а також для обох статей, характерні сполучення дезадаптації поведінкових проявів та проявів дезадаптації в комунікаційній сфері ($R = 11,0$, $p < 0,001$). Частота таких розладів складає 2,1% в містах та 3,4% в селах. Частка дітей з поведінковою дезадаптацією серед дітей з дезадаптацією в комунікаційній сфері в міських ДНЗ складає 66,7% (серед хлопців – 69,2%, серед дівчат – 63,6%), в сільських 80,0% (серед хлопців – 88,7%, серед дівчат – 76,5%) ($p < 0,001$).

Встановлено, що ознаки емоційного неблагополуччя найчастіше проявляються у поєднанні з дезадаптацією у навчальній сфері ($R = 5,1$, $p < 0,001$). Подібні сполучення виявлені у 14,0% вихованців міських ДНЗ та

Необхідно зауважити, що для вихованців міських ДНЗ, як для хлопців, так і для дівчат, статистично значущими є тільки дві комбінації – поєднання проявів дезадаптації

у навчальній сфері та ознак емоційного неблагополуччя ($p < 0,001$), а також сполучення дезадаптації поведінкових проявів та проявів дезадаптації в комунікаційній сфері ($p < 0,001$). Для сільських ДНЗ, окрім названих комбінацій, значимим є розвиток сполучень трьох розладів – дезадаптації поведінкових проявів, дезадаптації в комунікаційній та навчальній сфері ($p < 0,001$).

Визначено зв'язок між проявами психологічної дезадаптації дітей старшого дошкільного віку та загальною оцінкою умов та організації навчання в ДНЗ ($\chi^2 = 24,8$, $p < 0,05$ для міста, $\chi^2 = 29,4$, $p < 0,05$ для села).

Проведення аналізу значимості факторів ДНЗ, які впливають на особливості психологічної адаптації, за допомогою факторного аналізу за методом головних компонент і стратегії обертання Varimax raw дало можливість отримати дані як щодо загальних проявів психологічної адаптації, так і при проявах ІПА та КПА.

Комплексну дію факторів ДНЗ на прояви психологічної дезадаптації визначали

за допомогою чотирьохфакторної моделі. Значимість факторів була визначена за допомогою обертання Varimax raw окремо для міста і села.

Аналіз навантаження факторів ДНЗ на прояви психологічної дезадаптації показав, що перший за значимістю фактор має 28,9% загальної дисперсії та містить три складові: організація навчання (0,832), організація фізичного виховання (0,816) та медико-педагогічний контроль (0,884). Другий фактор має 22,1% впливу та складається з умов для фізичного виховання на території (0,785) та у будівлі (0,796) ДНЗ. До третього фактору (15,1%) відносяться умови навчання (0,807). Вплив інших факторів, окрім зазначених, складає 34,0%.

Враховуючи відмінності у проявах психологічної дезадаптації дітей старшого дошкільного віку за статтю, вплив факторів ДНЗ на формування цих розладів розглядали окремо у хлопців та дівчат міських та сільських ДНЗ (табл. 3).

Таблиця 3. Особливості навантаження факторів ДНЗ, які впливають на прояви психологічної дезадаптації дітей старшого дошкільного віку, %.

Категорії	Показники			Частка в загальній дисперсії			
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Інші фактори
Хлопці							
Місто	ОФВ	УН, УФВ _Т , УФВ _Б	ЗХ, ОН	32,0	28,4	15,8	23,8
Село	ОФВ, УФВ _Т , УФВ _Б	ОН, МПК	ЗХ, УН	29,5	31,0	17,2	32,3
Дівчата							
Місто	ЗХ, ОН	УН, МПК, УФВ _Б	ОФВ, УФВ _Т	40,4	21,6	19,7	18,3
Село	ОН, МПК	ОФВ, УФВ _Т , УФВ _Б	ЗХ, УН	29,3	20,9	16,8	33,0

Комплексну дію факторів ДНЗ на прояви психологічної дезадаптації у хлопчиків та дівчаток визначали за допомогою трьохфакторної моделі. Значимість факторів була визначена за допомогою стратегії обертання Varimax raw окремо для міста і села.

Встановлено, що фактором з максимальним навантаженням (32,0% загальної дисперсії) для хлопчиків міських ДНЗ є ОФВ (0,959). Другий фактор (28,4%) містить три складові – УН (0,748), УФВ_Т (0,712), УФВ_Б

(0,837). Третій (15,8%) – ЗХ (0,856) та ОН (0,801). Інші фактори складають 23,8%.

В сільських ДНЗ на перше місце (29,5%), окрім ОФВ (0,823), виступають УФВ_Т (0,714) та УФВ_Б (0,825). На другому місці (21,0%) знаходяться ОН (0,834) та МПК (0,772). Третій фактор (17,2%) складається з впливу ЗХ (0,773) та УН (0,751). Інші фактори складають 32,3%.

Для дівчаток, що виховуються в міських ДНЗ, на прояви психологічної дезадаптації найбільше навантаження (40,4%) має фактор, який складається з двох змінних – ЗХ (0,938) та ОН (0,880). Менший вплив має фактор (21,6%), який включає УН (0,795), УФВ_Т (0,791) та МПК (0,745). Складовими третього фактору (19,7%) є ОФВ (0,877) та УФВ_Б (0,681). Інші фактори складають 18,3%.

Для сільської місцевості найбільше значення (29,3%) має фактор, який містить дві змінні – ОН (0,789) та МПК (0,785). Най-

менше (16,8%) – ЗХ (0,779) та УН (0,628). Складові другого фактора – УФВ_Б (0,820), ОФВ (0,751) та УФВ_Т (0,711) мають вплив 20,9%. Інші фактори складають 33,0%.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна стверджувати, що для хлопчиків як міських, так і сільських ДНЗ провідним фактором впливу на прояви психологічної дезадаптації є умови та організація фізичного виховання. Найменш впливовим фактором для хлопчиків є особливості загальної характеристики ДНЗ.

Для дівчаток ж фактори умов і організації фізичного виховання як у місті, так і у селі не є першорядними у формуванні психологічної адаптації на протидію фактору «організація навчання», який є одним з провідних. У дівчаток з міських ДНЗ, на відміну від сільських, окрім організації навчання, на формування психологічної адаптації значний вплив виявляють особливості загальної характеристики ДНЗ.

Висновки

1. Визначено, що 46,0% дітей в міських ДНЗ та 28,0% – в сільських ДНЗ мають задовільну психологічну адаптацію ($\chi^2=5,7$, $p<0,05$). Найкращий показник виявлено у дівчаток, які виховуються в міських ДНЗ (56,4%), найгірший – у хлопчиків з сільських ДНЗ (20,7%).
2. Серед вихованців міських ДНЗ старшого дошкільного віку частка дітей з розладами психологічної адаптації, як ізольованими, так і комбінованими, є меншою, ніж в сільських ДНЗ ($p<0,05$).
3. Встановлено, що загальна частота проявів психологічної дезадаптації серед хлопчиків є вищою, ніж серед дівчаток, як у місті, так і у селі ($p<0,05$). У хлопців, що виховуються в міських ДНЗ, частота проявів психологічної дезадаптації складає 63,2%, сільських ДНЗ – 79,4% ($p<0,05$). Серед дівчаток міських ДНЗ частота цієї патології складає 43,5%, сільських ДНЗ – 65,1% ($p<0,01$).
4. Ізольовані порушення психологічної адаптації має 38,6% дітей старшого дошкільного віку сільської місцевості та 28,9% – міських ДНЗ. Частка дітей з комбінованими порушеннями складає 33,4% для сільських ДНЗ та 25,1% у міських ДНЗ.
5. Визначено зв'язок між проявами психологічної дезадаптації дітей старшого дошкільного віку та загальною оцінкою умов та організації навчання в ДНЗ ($\chi^2=24,8$, $p<0,05$ для міста, $\chi^2=29,4$, $p<0,05$ для села).
6. Встановлено, що 28,9% загальної дисперсії факторів ДНЗ, які впливають на особливості психологічної адаптації дітей, складають організація навчання та фізичного виховання, а також медико-педагогічний контроль; 22,1% складають умови для фізичного виховання на території та у будівлі ДНЗ, 15,1% – умови навчання.
7. Для хлопчиків як міських, так і сільських ДНЗ провідним фактором впливу на прояви психологічної дезадаптації є умови та організація фізичного виховання. Найменш впливовим фактором для хлопчиків є особливості загальної характеристики ДНЗ. Для дівчаток фактор «організація навчання» є одним з провідних. У дівчаток з міських ДНЗ, окрім організації навчання, на формування психологічної адаптації значний вплив виявляють особливості загальної характеристики ДНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: учеб. пособие /Г.А. Урунтаева. –М.: Издательский центр «Академия», –2001. –336 с.
2. Бобрищева-Пушкина Н.Д. Адаптация ребенка к пребыванию в дошкольных образовательных учреждениях //Н.Д. Бобрищева-Пушкина, О.Л. Попова, Л.Ю. Кузнецова, А.А. Силаев /Практика педиатра. –2008. –№10. –С. 66-72.
3. Рычкова Н.А. Деадаптивное поведение детей: Диагностика, коррекция, психопрофилактика. Учебно-практическое пособие. –М.: ГНОМ и Д, –2001. –96 с.
4. Баранов А.А. Оценка нервно-психического здоровья и психофизиологического статуса детей и подростков при профилактических медицинских осмотрах: пособие для врачей /А.А. Баранов, В.Р. Кучма, Л.М. Сухарева [и др.]. –М., –2005. –107 [15] с.
5. Пономаренко И.И. Совершенствование методологии оценки и управления риском для здоровья детей дошкольных и общеобразовательных учреждений: Пособие для врачей /И.И. Пономаренко, Н.И. Новичкова, Т.Н. Ершова. –Москва, –2007. –33 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА И ЕЁ СВЯЗЬ С ФАКТОРАМИ ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Гозак С.В., Елизарова Е.Т., Киселевская В.П., Станкевич Т.В., Макарова Е.В.

Цель. Изучение особенностей психологической адаптации детей старшего дошкольного возраста и выявление основных факторов дошкольного учебного учреждения, влияющих на формирование этого показателя.

Материалы и методы. Гигиенические, социологические, статистические.

Результаты. Изучены половые и пространственные различия показателей психологической дезадаптации в сфере учебы, поведения, коммуникаций, эмоционального неблагополучия изолированно и в различных комбинациях. Среди изолированных расстройств наиболее часто встречается эмоциональное неблагополучие (38,6% детей старшего дошкольного возраста в сельской местности и 28,9% – в городских ДУ), а среди комбинированных – учебная дезадаптация в сочетании с эмоциональным неблагополучием (33,4% в сельской местности и 25,1% – в городских ДУ).

Установлена связь между проявлениями психологической дезадаптации детей старшего дошкольного возраста и гигиенической оценкой условий и организации обучения в дошкольных учреждениях, в частности, условиями и организацией физического воспитания.

Проведенный анализ показал, что для мальчиков, как городских так и сельских ДУУ, главными факторами, влияющим на психологическую дезадаптацию, являются условия и организация физического воспитания, а наименьшее влияние оказывают особенности общей характеристики ДУУ.

Для девочек же факторы условий и организации физического воспитания как в городе так и в селе не являются первоочередными в формировании психологической адаптации в противовес фактору «организация обучения», являющимся одним из основных. Для городских девочек, в отличие от сельских, на формирование психологической адаптации в значительной мере влияют особенности общей характеристики дошкольного учреждения.

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PRE-SCHOOL AGE THE CHILDREN AND ITS CONNECTION WITH THE FACTORS OF EDUCATION AT THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS

S.V. Gozak, Ye.P. Yelizarova, V.P. Kiselevska, T.V. Stankevich, Ye.V. Makarova

Object. Study of the peculiarities of the psychological adaptation of the children of senior pre-school age and revealing of the main factors of pre-school educational institution affecting this index.

Materials and Methods. Hygienic, sociological, statistical.

Results. Gender and spatial differences of the indices of psychological disadaptation in the sphere of education, behavior, communication, emotional trouble was studied isolated and in different combinations. Emotional troubles occur more frequently among isolated ones (38,6% of pre-school age children in the countryside and 28,9% - in urban children's institutions) and educational disadaptation in combination with emotional disorder (33,4% in the countryside and 25,1% - in the urban children's institutions).

Connection between manifestation of psychological disadaptation of senior pre-school age children and hygienic assessment of conditions and organization of education at pre-school institutions, conditions and organization of physical training, in particular, has been established.

Performed analysis demonstrated that for boys both from urban and rural children's institutions conditions and organization of physical training were the main factors affecting the psychological disadaptation, and the peculiarities of general characteristic of the children's educational institution had the least effect.

For the girls the factors of conditions and organization of physical training both in city and country are not the immediate ones in the forming of psychological adaptation to counterbalance the factor of the organization of education which is the main one. Peculiarities of the general characteristic of pre-school institution affect significantly the forming of psychological adaptation of the urban girls unlike rural ones.

УДК 371.78:613.955

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ АДАПТАЦІЙНО-РЕЗЕРВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗМУ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ГІГІЄНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Гозак С.В., Єлізарова О.Т.

ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва НАМН України», м. Київ

Наукові дослідження та офіційні статистичні дані свідчать про підвищення рівня захворюваності, погіршення фізичного розвитку та зниження рівня фізичної підготовленості школярів нашої країни [1-3]. Період дитинства в процесі онтогенезу є найбільш чутливим до дії чинників навколишнього середовища. У формуванні психофізіологічних та фізичних особливостей дітей і підлітків вагоме місце займають фактори шкільного середовища [4,5].

Отже, існує нагальна необхідність у розробці здоров'язберігаючих технологій організації навчального процесу, які повинні базуватися на вивченні закономірностей формування резервів здоров'я дітей під впливом тих чи інших факторів, навантажень та педагогічних інновацій. На даний час існує ряд методичних підходів до визначення показників фізичної працездатності, адаптаційного потенціалу, рівня соматичного здоров'я людини, які широко використовуються в ва-

леології, спортивній медицині, гігієні [6-9] та в основному передбачають проведення функціональної проби з дозованим фізичним навантаженням, що не завжди дає можливість провести одночасне вивчення адаптаційних механізмів колективу дітей, що є одним з принципів у гігієні навчальної діяльності.

Отже, пошук нових методичних підходів, вивчення яких дозволило б оцінити здоров'яспрямований ефект організації навчального процесу та визначити рівень адаптаційних резервів організму школярів є сьогодні однією з найважливіших гігієнічних проблем.

Метою нашого дослідження було розробити методику визначення адаптаційно-резервних можливостей дітей шкільного віку для оцінки їх резервів здоров'я, ступеню адаптованості до умов навколишнього середовища та ефективності навчального процесу у закладах освіти.